

Felnőtt hittancsoportok jellemzői

– Kelet-Magyarországon

Az 1990-es politikai változásokat megelőzően a vallásos közösségek működése – az egyéb civil szerveződésekhez hasonlóan – a szocialista államhatalom erős kontrollja mellett volt csak megengedett. Különösen igaz volt ez a felnőtt vallásos kisközösségeire, amelyekre nem csupán az állami szintre emelt szekuláris marxista ideológia konkurenciájaként, hanem az állammellenes szerveződéseknek háterszínre biztosító csoportokként tekintettek. A rendszerváltás ezen a téren is drámai változásokat hozott. Az addig a modus vivendit kereső egyházak számára új lehetőségek nyíltak meg, bár súlyos problémákkal is szembe kellett nézniük. Ilyen volt a bejegyzett felekezetek számának gyors emelkedése, csakúgy, mint az a tény, hogy Magyarországon számos generáció számára a vallásos nevelés a kamaszkorral véget ért, ha egyáltalán részesültek ilyenben.

Az új helyzetben a legnagyobb protestáns felekezet, a református egyház hangsúlyozta, hogy a tanítás az egyház küldetésének, szolgálatának és életének fontos része,¹ a katolikus egyház pedig a II. vatikáni zsinat törekvéseivel összhangban megkezdte a felnőtt hittancsoportok országos hálózatának kiépítését. A Katekézis Általános Direktóriuma hangsúlyozza a felnőttkori vallásos képzés fontosságát, három célcsoportot külön kiemelve:² a kereszteletlenekeket, akik formálisan sem tagjai az egyháznak, azokat a meg-

keresztelteket, akiknek a vallásos nevelése valamilyen okból megszakadt, és azokat a gyakorló keresztényeket, akik hitüket és vallási ismereteiket szeretnék elmélyíteni. Bár e tipológia gyakorlati helyességét empirikus társadalomtudományi kutatások nem vizsgálták, előljáróban kijelenthetjük, hogy az említett csoportok saját mintánkban kimutathatók, bár kétségkívül az ismereteiket gyarapítani szándékozók csoportjának dominanciája a jellemző.

Az elmúlt bő két évtized jelentős vallási változásai számos témát biztosítottak az ideológiai kontroll alól szintén frissen szabadult társadalomkutatók számára. Ezzel magyarázható a tény, hogy a felnőttek vallásos kisközösségei kevés figyelmet kaptak eddig, annak ellenére, hogy hálózatuk az informális tanulás egyik legfontosabb színterévé vált. Bár ezek vizsgálata nevelésszociológiai, didaktikai és teológiai szempontból is indokolt lehet, elmondható, hogy a témát érintő legtöbb munka egyházi megbízásból készült, és a felnőttek hitoktatására mint az evangelizáció hatékony eszközére tekint.³ Természetesen a hazai valláskutatás megteremtésében elvülhetetlen érdemeket szerzett Tomka Miklós is számos munkájában vizsgálja a kisközösségi vallásgyakorlást,⁴ csakúgy, mint testvére, a témát leggyakrabban vizsgáló katolikus lelkipásztorok egyike, Tomka Ferenc.⁵ Szociografikus tanulmányában

1 Vö. Magyar Református Egyház 2007/II tv. Praeambuluma. ■ 2 A Klérus Kongregációja: *A Katekézis Általános Direktóriuma*. Budapest, 1998, Szent István Társulat, 172. ■ 3 Dobos László: *Hittan – felnőtteknek – Egy andragógiailag megalapozott felnőttkatekézis körvonalai*. Abaliget, 1999, Lämpás Kiadó. ■ 4 Tomka Miklós: *A magyarországi katolicizmus statisztikája és szociológiája*. In Turányi László (szerk.): *Magyar katolikus almanach 1988*. Budapest, 1988, Szent István Társulat, 510–578.; uő: *Magyar katolicizmus 1991*. Budapest, 1991, Országos Lelkipásztori Intézet; uő: *Vallás és vallásosság*. In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*. Budapest, 1996, Tárki–Századvég, 592–616.; uő: *„Keresztény Magyarország” vagy missziós terület? In Quo vadis Domine? Pannonhalma, 1998, Magyar Pax Romana Fórum; uő: Vallási helyzetkép – 2009*. In Tomka Miklós – Rosta Gergely (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?* Budapest, 2010, Faludi Akadémia, 401–426. ■ 5 Tomka Ferenc: *Intézmény és karizma az egyházban*. Budapest, 1991, Országos Lelkipásztori Intézet; uő: *A felnőttek katekéziséről*. A Nemzeti Kateketikai Fórumon elhangzott előadás, 1999. <http://www.lelkipap.hu/lpteol/katekfln.html>

Kamarás István is foglalkozik a kisközösségekkel, bár az általa bemutatott adatok sokkal inkább tekinthetők a témát ismerő papokkal és hitoktatókkal folytatott beszélgetések konklúziójának, mintsem szisztematikus mintavételre alapuló kutatás eredményeinek.⁶ Protestáns részről említést érdemel *Hodossi Sándor*⁷ kérdőíves adatfelvételen alapuló doktori kutatása. Ezeknek kívül számos olyan munka látott napvilágot a rendszerváltás óta, amely elsősorban valláspedagógiai aspektusból közelít a kérdéshez, bár több-kevesebb interdiszciplináris vonással is rendelkezik.⁸

Folyamatban lévő kutatásunk elsődleges célja a felnőtt hittancsoportok komplex és teljes körű társadalomtudományi vizsgálatában mutatkozó hiátusnak a kitöltése. Jelen tanulmányunkban a csoporttagok néhány közös jellemzőjének bemutatására vállalkozunk, különös tekintettel a részvétel motivációira.

AZ EMPIRIKUS KUTATÁSRÓL

Amint azt a kutatási előzményeket vázoló részben bemutattuk, a felnőtt hittancsoportok ez idáig ritkán kerültek a társadalomtudósok érdeklődésének homlokterébe. Emiatt kevés adattal rendelkezünk a vizsgálni kívánt populációról. Sem a működő közösségek számáról és típusairól, sem az azokban részt vevő személyek jellemzőiről nincsenek pontos információink. Emiatt indokoltnak tűnt, hogy doktori kutatásunkat többlépcsős adatfelvétellel végezzük el. Amennyiben tömören kellene megfogalmaznunk legfontosabb kutatási kérdésünket, azt mondhatnánk, hogy arra keressük a választ, hogy kik és miért vesznek részt felnőttként a hitoktatásra létrejött közösségek életében. A népegyházak és a kereteiken belül működő közösségek bárki számára elérhető, ezért akár az is elképzelhető, hogy a csoportok tagjaiban a felekezeti kötődésen kívül semmi közös nincsen. Demográfiai jellemzőiket, iskolázottságukat,

vallási szocializációjukat, a különböző tökefajtákhoz való hozzáféréstükkel illetően teljesen heterogén közösségről beszélhetünk. Azonban a kutatás kezdetekor elvégzett terepmunka során arra a hipotézisre jutottunk, hogy bizonyos feltételek teljesülése növeli annak valószínűségét, hogy valaki felnőttként aktív tagja legyen a vizsgált csoportoknak.

A felnőtt hitoktatásban részt vevők szociokulturális jellemzőinek vonatkozásában feltételezésünk szerint megfigyelhetők hasonlóságok, azonban a tagok között vallásosságukat illetően többféle típus különíthető el. Kiemelten fontosnak érezzük az érintettek vallásosságának több dimenzió szerinti elemzését, az előforduló vallásosságtípusok feltárását, és legfontosabb jellemzőiknek a meghatározását.

Előzetes feltételezésünk szerint a csoportok különböző tagjai más-más motivációs tényezők hatására vesznek részt a közösségek életében. Ezek a tényezők összefüggenek a személyek szocializációjával és személyes vallásosságának módjával. Lényegesnek tartjuk újra kiemelni, hogy a jelen munka alapját képező adatfelvétel elsődleges célja az volt, hogy pontosan meghatározhassuk értekezésünk valamennyi hipotézisét, amelyek igazolásához ismételt mintavételre és a korábban használt mérőeszköztől jelentősen eltérő kérdőív elkészítésére lesz szükség.

Kutatásunkban a keresztény/keresztényen egyházakat szerettük volna vizsgálni, azonban a rendelkezésre álló erőforrások korlátai miatt itt is le kellett mondanunk a teljességről. A történelmi múltját és hívei számát tekintve legjelentősebb római katolikus egyház mellett a görög-katolikusokat is bevontuk a vizsgálatba. A legnagyobb protestáns felekezeten, vagyis a református egyházon kívül egy szabadegyházra, a baptistákra is kiterjesztettük a kutatást. Olyan helyszínt kellett választanunk, ahol valamennyi említett felekezet működik, és megfelelő súllyal rendelkezik. Az egyik kelet-magyarországi me-

6 Kamarás István: *Kis magyar religiográfia*. Pécs, 2003, Pro Pannonia. ■ 7 Hodossi Sándor: *A felnőttkatekézis református modelljei Magyarországon*. Doktori értekezés. Debrecen, 2008, Debreceni Református Hittudományi Egyetem. ■ 8 Tarjányi Zoltán: *Kateketika I.* Budapest, 1998, Szent István Társulat; uő: *Kateketika II.* Budapest, 1999, Szent István Társulat; uő: *Pedagógia III. – A keresztény nevelés keretei és tartalma*. Budapest, 1999, Szent István Társulat; Keszeli Sándor: *Felnőttkatekézise*. Szeged, 2006; Lukács László: *Valláspedagógia*. Budapest, 2010, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola.

gyeszkéhelyre, Debrecenre esett a választásunk, ahol az említett feltételek adottak voltak. A városban egy baptista gyülekezet és egy görögkatolikus parókia működik, ezeket felkerestük. A református gyülekezetek és a katolikus egyházközösségek kiválasztásánál szakértői mintavételt alkalmaztunk, terepismerettel rendelkező szakemberekkel történt konzultációt követően. A lekérdezni kívánt közösségek közül végül az egyik plébánia lelkipásztora nem vállalta az együttműködést, így összesen hét közösség maradt. A gyülekezetek vezetőivel folytatott konzultáció után a teljes populációt körülbelül ötszázhuszonöt főben határoztuk meg. A saját szerkesztésű, hatvanegy kérdést tartalmazó kérdőívből végül kétszázegyvet kaptunk vissza kitöltve, azonban ezek közül, az értékeléskor csak százhatvanhatot tudtunk figyelembe venni. Bár a válaszadási hajlandóság jónak mondható, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy nem rendelkezünk pontos információkkal arról, kik és miért nem válaszoltak kérdéseinkre. Ez a tény óvatosságra kell intsen, ha a teljes populációra vonatkozó állításokat akarunk megfogalmazni.

VALLÁSOS SZOCIALIZÁCIÓ ÉS INTERGENERÁCIÓS MOBILITÁS

Az életkor a vallásosságot jelentősen befolyásoló tényezők közé tartozik. A magyar társadalomban egymásnak ellentmondó hatások érvényesülnek, ezért érdemes lehet a felnőtt hittancsoportok tagságának kohorszok szerinti vizsgálata. A vallástalanok aránya a fiatalabb generációkban a legmagasabb, másfelől viszont a korábban említett politikai okokból az idősebb kohorszok tagjai nehezebben részesülhetnek hitoktatásban. Amint Tomka Miklós rámutat, a szekularizáció hatása legerősebben nem az explicit vallásüldözés idején, hanem a Kádár-rendszer évtizedei-

ben felnőtt nemzedékek esetében figyelhető meg.⁹ A longitudinális panelvizsgálatok kivételével nehéz megállapítani, hogy egyes generációk vallásosságában mekkora szerepe van az életkori hatásoknak, és hogy mennyire fontosak a kohorszhatások.¹⁰ Miután a mintánkban szereplő személyeket három csoportba soroltuk életkoruk szerint, azt tapasztaltuk, hogy a legfiatalabbak (25 év alatt) aránya a legalacsonyabb a válaszadók körében (27,2 százalék). A 25 és 50 év közöttiek aránya megegyezett a legidősebbekkel (36,4 százalék). Ezek az eredmények egyik elmélettel sem igazolhatók maradéktalanul, a rendelkezésre álló adatmennyiség pedig nem elegendő ahhoz, hogy saját elméletet állítsunk fel ebben a vonatkozásban. Az mindenesetre figyelemre méltó, hogy a húszas éveik végén vagy harmincas éveikben járó hívők, akik a karrierépítésben gyakran komoly kihívásokkal néznek szembe, és akik számára a családalapítás is időszerűvé válik, jelentős számban fordulnak elő a hittancsoportokban, annak ellenére, hogy korábbi kutatások a vallásosságának gyakori hanyatlását mutatták ki ebben a korban.¹¹ Emellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Debrecen egyetemi város, így a legfiatalabbaknak számos lehetőségük van arra, hogy a kampuszokon működő kortárs csoportokat válasszák¹² az általunk vizsgált gyülekezeti közösségek helyett.

Megállapítható, hogy ezekben a vallásos kisközösségekben nem tapasztalható az a tendencia, amely egyéb nonformális vagy informális tanuló közösségekben megfigyelhető, az önkéntes csoportokhoz hasonlóan, hogy az említett korosztály tagjainak részvételi hajlandósága alacsony.¹³ Nem vitatva Tomka Miklós idézett megállapítását, kijelenthető: annak ellenére, hogy a tágabban értelmezett környezet hatással lehet a társadalom rétegeinek vallásosságára, minden generációban megtalálható az az aktív mag, amely erő-

9 Tomka Miklós: Vallási helyzetkép – 2009, i. m. (Lásd a 4. lábjegyzetet.) ■ 10 Rosta Gergely: A magyarországi vallási változás életkori aspektusai. In Hegedűs Rita – Révay Edit (szerk.): *Úton... – Tanulmányok Tomka Miklós tiszteletére*. Szeged, 2007, Szegedi Tudományegyetem BTK Vallástudományi Tanszék, 297–311. ■ 11 Tomka Miklós: Vallási változások Európában (és ezen belül Magyarországon). In Kiss Gabriella (szerk.): *Vallás és multikulturalizmus*. Debrecen, 1998, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 15–37. ■ 12 Pusztai Gabriella – Bacskai Katinka – Kardos Katalin: Vallásos közösségekhez tartozó hallgatók. In Dusa Ágnes – Kovács Klára – Márkus Zsuzsa – Nyüsti Szilvia – Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek – Ifjúságszociológiai tanulmányok*. Debrecen, 2012, 215–236.; Dusa Ágnes: A vallás mint csoportképző tényező. *Kultúra és Közösség*, 2009/3–4., 43–50. ■ 13 Bartal Anna Mária: Élnek közöttünk boldog emberek is. In Tomka Miklós – Rosta Gergely (szerk.): *Mit értékelnek a magyarok?*, i. m. 143–186. (Lásd a 4. lábjegyzetet.)

sen elkötelezett, és ellenáll makroszintű folyamatoknak. Ez a megfigyelés azzal magyarázható, hogy a neveltetés, a családi háttér és a szülők értékrendje sokkal inkább képes meghatározni valakinek a felnőttkori meggyőződését, mint a tágabban értelmezett környezet. Ezt a megállapítást megerősíti a felekezeti középiskolások körében végzett vizsgálat eredménye is.¹⁴

A fenti állítás igazolásához megvizsgáltuk a mintában szereplők intergenerációs vallási mobilitását. Ha a két szülőt külön vizsgáljuk, arra a következtetésre jutunk, hogy a csoportok tagjaira a nemüktől függetlenül az anya vallási attitűdje van nagyobb hatással. A két szülő vallásossága közötti különbség főként a nem vallások körében figyelhető meg, ahol az apák jelentősen nagyobb arányban fordulnak elő (9,8 százalék és 20,4 százalék). A vallásosság mérésére a széles körben elterjedt, ötfokozatú ordinális skálát használtuk, mind a szülők, mind a gyermekek esetében. Amennyiben Szántó Jánosnak az 1992-es TÁRKI-vizsgálat adatai alapján felállított tipológiáját használjuk a vallási mobilitás meghatározására,¹⁵ úgy azt mondhatjuk, a vallásilag immobílok aránya a legmagasabb a hittan-csoportokban (63 százalék). Emellett enyhén mobílokat is találunk mindkét irányba, azonban számuk nem különösebben jelentős. A minta sajátosságaiból adódóan a negyedik típus, a szekulárisan immobíliké természetesen nem mutatható ki. Korábbi hipotézisünk helyességét leginkább az az adat támasztja alá, amely szerint a csoport tagjainak a 72,4 százaléka állította, hogy gyerekként vallásos nevelésben részesült, és okkal feltételezhetjük, hogy a további 7,4 százalékot jelentő réteget – amelynek tagjai nem tudták eldönteni a kérdést – szintén érték bizonyos vallásos hatások. Így tehát az aktív tagok közül csupán minden ötödik mondta azt, hogy nem vallásosan nevelték. (Lásd az 1. táblázatot a 339. oldalon.)

Ez alapján úgy tűnik, hogy bár a különböző életkorú tagokat sokféle hatás érte, néhány mu-

tató tekintetében az alapsokaság viszonylag homogénnek tekinthető. Ha a kohorszok közötti különbségeket akarjuk feltárni, érdemes más változókat is megfigyelni. A vallásos szocializáció és az életút vizsgálatához kilenc lehetséges tevékenységre kérdeztünk rá. Ezeknek egy része egyéni tevékenység, mint például otthoni imádkozás, a másik része pedig közösségi aktivitás. Ezeket egy új változóba transzformálva, egy 0 és 9 közötti értéket kaptunk. Ennek átlagos értéke 3,65 volt, a szórás 2,4. Az életkori csoportok szerinti bontáskor azt találtuk, hogy a legfiatalabb kohorsz tagjainál ez az érték szignifikánsan magasabb volt, mint az idősebbeknél. Ebből azonban tévedés lenne azt a következtetést levonni, hogy a korosabbak gyermekként kevésbé voltak vallásosak, és a mai aktivitásuk az életkori hatással magyarázható. Egyszerűen arról van szó, hogy a rendszerváltást megelőzően kevésbé volt lehetőség a közösségi vallásgyakorlásra. Ezt látsszik megerősíteni az a tény, hogy az egyéni tevékenységek tekintetében ez a generációk közötti differencia már nem mutatkozik meg. Sőt, a városi templomba járásban sem éri el az egy százalékot a korosztályok közötti különbség. Ez igazolni látszik azt az állítást, miszerint a hatvanas, hetvenes évektől, az egyházaknak az államhatalommal történt kiegyezésének köszönhetően a nyílt vallásüldözés helyét átvette a csendes gyanakvás és ellenszenv. Ez azonban a világi híveket ritkán érintette közvetlenül.¹⁶ (Lásd a 2. táblázatot a 339. oldalon.)

Ennek ellenére, abból az adatból kiindulva, hogy a legfiatalabbak négyötöde járt iskolai hittanra, míg ez az arány a középkorúaknál csupán 37,3 százalék, és a legidősebbeknél is csak 43,1 százalék, arra következtethetünk, hogy a rendszerváltást megelőzően a társadalom vallásos rétegei sem mindig érezték bölcsnek hitük nyílt vállalását. Ha azonban a fenti számokat saját kontextusukban vizsgáljuk, jól látható, hogy még ezek az arányok is rendkívül magasak. A nyolcvanas évek közepén végzett vizsgálat szerint azok-

14 Pusztai Gabriella: Community and Social Capital in Hungarian Denominational Schools Today. *Religion and Society in Central and Eastern Europe*, 2006/1., 1–17. ■ 15 Szántó János: Vallási változás, társadalmi változás – A vallási mobilitás társadalmi összefüggései. In Bóka Mária (szerk.): *Társadalmunk (személy)azonossága*. Székesfehérvár, 1995, Fejér Megyei Művelődési Központ, 150–171. ■ 16 Hegedűs Rita: *A vallásosság alakulása Magyarországon, a kilencvenes évek kutatásainak tükrében*. Doktori értekezés. Budapest, 2000, BCE.

nak a megkeresztelt katolikusoknak az aránya, akik be lettek íratva iskolai hittanra, egyik egyházmegyében sem haladta meg a 20 százalékot.¹⁷

A felnőtt hittancsoportok tagságát vizsgálva tehát megállapítható néhány jellegzetesség. Többségük vallásos, általában erős felekezeti kötődéssel rendelkező családba született, így számukra az egyházi közeg természetes milió. Bár a kutatás során ezzel kapcsolatos adatokat nem gyűjtöttünk, valószínűsíthető, hogy a csoporttagságot elősegítő tényező lehet az alapvető vallási ismeretek megléte és a vallásos nyelvezet helyes használatának képessége, ami a szekuláris környezetben felnőttek számára szokatlan, esetenként riasztó is lehet.

Továbbra is vitatott az a kérdés, hogy vajon a társadalmi folyamatok vagy a szűkebb környezet gyakorol-e erősebb hatást az egyén vallásosságára.¹⁸ Ennek megválaszolására nem vállalkozhatunk, azonban azt kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a kisközösségi vallásgyakorlást választók többsége képes megküzdeni a kedvezőtlen társadalmi trendekkel, és saját vallásosságukat erősebben befolyásolják az otthonról hozott minták.

MOTIVÁCIÓK

A felnőttképzésben való részvétel különböző motivációs tényezőkre vezethető vissza. A vallásos tanulóscsoportok bizonyos sajátosságaik miatt különböznek a felnőttoktatás más színtereitől. A Csoma Gyula által legerősebb motivációs tényezőként említett egzisztenciális szempontok itt nem mutathatók ki.¹⁹ Leginkább az érdeklődés és a tudásvágy befolyásolja a részvételt. Emellett kevésbé hangsúlyosan ugyan, de egyeseknél megjelenhetnek az úgynevezett presztízismotívumok is. Ezek különösen azoknál figyelhetők meg, akiknek a családjában és környezetében a vallási elköteleződés és ezzel együtt a széles körű tájékozottság érékként jelenik meg.

Amikor arra a kérdésre szeretnénk választ kapni, hogy egyes felnőttek miért vesznek részt vallásos tanulóközösségek munkájában, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vallásnak a szubjektív jóllétre gyakorolt jótékony hatását. Néhány tudós a közösségi kapcsolatok fontosságát, míg mások az egyéni, szubjektív dimenziók szerepét emelik ki. Amint arra Chaeyoon Lin és Robert D. Putnam rámutat, mindkét megközelítésnek van létjogosultsága, bár nehéz eldönteni, hogy melyik tényezőnek van nagyobb hatása.²⁰ Legvalószínűbb, hogy a hangsúlybeli különbségek az egyének személyiségjegyeinek különbségeiből fakadhatnak. A racionális döntés elmélete alapján²¹ azt gondolhatjuk, hogy a vizsgált közösségekbe főként olyan emberek járnak, akik spirituális jóllétüket részben vagy egészben az interperszonális kapcsolatokban rejlő erőforrásokból nyerik. Erre a következtetésre abból juthatunk, hogy ez az, ami a népegyházi vallásgyakorlás révén, annak személytelensége okán kevésbé elérhető. A valóságban, így mintánkban is a motivációs típusok természetesen nem vegytisztán jelennek meg, a határok többnyire elmosódnak.

Kérdőívünk több olyan kérdést tartalmazott, amely a résztvevők motivációit volt hivatott feltárni. A hitélet kiteljesítését szolgáló tényezők fontosságának mérésére Likert-skálát alkalmaztunk. Azt találtuk, hogy néhány változó esetében a felekezeti hovatartozásnak komoly jelentősége van (például a protestánsok következetesen alacsonyán értékelték a zárandoklatok jelentőségét). Mivel ezek jelentősen torzították volna az eredményeket, az említett néhány változó eltávolítása után a megmaradt itemekből két új változót transzformáltunk. Az elsőbe azokat a – közösségtől nem függő – tényezőket gyűjtöttük, amelyek egyéni, többnyire az érzékekre ható tevékenységekhez vagy tárgyakhoz köthetők (például szent zene, liturgia, templomok), míg a másodikba a közösséggel kapcsolatos aktivitások kerültek. A válaszadók 67 százaléka a közös tevékenységeket

17 Tomka Miklós: A magyarországi katolicizmus statisztikája és szociológiája, i. m. (Lásd a 4. lábjegyzetet.) ■ 18 Pusztai Gabriella: *Iskola és közösség – Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó. ■ 19 Csoma Gyula: *Andragógiai szemelvények – Bevezetés a felnőttképzés tanulmányozásába*. Budapest, 2005, Nyitott Könyv Kiadó. ■ 20 Lin, Chaeyoon – Putnam, Robert D.: Religion, Social Networks and Life Satisfaction. *American Sociological Review*, 2010/6., 914–933. ■ 21 Iannaccone, Laurence R.: Religious Markets and the Economics of Religion. *Social Compass*, 1992/1.

értékelté többre. Nehéz megmondani, hogy ezen adatok mögött a vallásos kapcsolatok számának növelése és azok elmélyítésének szándéka húzódik-e meg, vagy inkább a saját vallásosság kognitív jellegének erősítése az elsődleges motívum. Ez utóbbi feltételezésnek ellentmond az a tény, hogy az arányok azonosak a különböző iskolai végzettséggel rendelkező csoportjaiban, annak ellenére, hogy feltételezhető, hogy a kvalifikáltabbak körében erősebb a vágy az ismeretszerzésre és a tárgyi tudás elmélyítésére. Ezt igazolja a vallási ismeretek értékelése és az iskolai végzettség közötti egyértelmű korreláció.

Ha a vallásosság módja és mértéke alapján választjuk szét a csoportokat, akkor egyéb különbségek is látszanak. Az egyház tanítása szerint vallásosak túlnyomó része (73 százalék) hangsúlyozta a közösség fontosságát, míg ez az arány a maguk módján vallásosak körében csupán 55 százalék volt. Az objektivitás kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy az erősebb elköteleződésű tagok minden vizsgált változó tekintetében magasabb értékeket adtak meg. Ebből arra következtethetünk, hogy azok a csoporttagok, akik nem az egyház tanítása szerint vallásosként határozzák meg magukat, nem tartoznak ugyan a hovatartozás nélküli hívők csoportjába (*believers without belonging*),²² azonban a vallásosság valamennyi mutatója alapján kevésbé elkötelezettnek tekinthetők. Ha a profán és a szakrális motivációs tényezőket szétválasztjuk, azt látjuk, hogy a „lelki gyümölcsök” értéke a legvallásosabbak számára a legvonzóbb, míg azok, akik a vallásosság egyéb indikátorainak tekintetében kevésbé vallásosnak tekinthetők, elsősorban a hasonló értékrendű emberekkel tartalmasan eltöltött időt értékelik.

A motivációra vonatkozó itemsor faktoranalízissel történő elemzése után három jól elkülöníthető csoport rajzolódik ki. Az első létezését korábbi kutatások is kimutatták, őket *közösségkeresőknek* neveztük el.²³ Ők a minőségi kapcsol-

atok kiépítésének egyik lehetséges eszközeként tekintenek a közösségekre. Olyan erőforrásként, amely az élet legkülönbözőbb területein felmerülő problémák megoldására is hatékonyan használható. A vallásos kisközösségeknek e társadalmi tőkét teremtő szerepe azért különösen fontos, mivel a rendszerváltást követően a korábban elnyújtott reciprocitással működő kapcsolatok jelentős része felbomlott, így a társadalomnak azok a széles rétegei, amelyek nem váltak a változások egyértelmű nyerteseivé, az így elvesztett erőforrásokat máshonnan kénytelenek pótolni.²⁴ Bár a csoportok valamennyi tagja között nincsenek erős baráti szálak, számos élethelyzetben ezekből a gyenge kötésekkel is meríthetnek.²⁵

A *konzekvenciálisokként* elnevezett csoportba azok kerültek, akik számára a megszerzhető ismeretek jelentik a fő vonzerőt. Elsősorban nem az elsajátítható tananyag a legfontosabb számukra, hanem azok az áldások, amelyek mindennapi életüket könnyebbé teszik, és amelyekre a részvétel következményeiként tekintenek. Az e csoportba tartozó tagokat erős felekezeti elköteleződés jellemzi, számukra a vallásosság egyetlen elfogadható módja az egyházi előírások maradéktalan betartására való törekvés. Vallási attitűdjeik kevésbé változtak gyerekkoruk óta, többnyire határozottan vallásos nevelést kaptak, és a beavató szertartásokban is részesültek. Az említett okok miatt körükben mind az intergenerációs, mind az intragenerációs vallási mobilitás elég gyenge.

Az utolsó csoportba tartozókat a más vonatkozásban is használt *kultúrkeresztény* névvel jellemezhetjük. Bár a kifejezést általában azokra használják, akik számára a vallásosság leírására használt öt dimenzió²⁶ közül a vallás gyakorlása, a rítusok a legfontosabbak, a hittanra járók esetében ez a modell némiképp módosul. Esetükben a vallásosság egyéb dimenziói sem érdektelenek, de a hit és az ismeretek elmélyítésének szándéka főként nem eszkatologikus

22 Davie, Grace: *A vallás szociológiája*. Pannonhalma, 2010, Bencés Kiadó. ■ 23 Pusztai Gabriella: *A társadalmi tőke és az iskola*. Budapest, 2008, Új Mandátum Kiadó. ■ 24 Utasi Ágnes: *A bizalom hálója – Mikrotársadalmi kapcsolatok és szolidaritás*. Budapest, 2002, Új Mandátum Kiadó; uő: *Éltető kapcsolatok*. Budapest, 2008, Új Mandátum Kiadó. ■ 25 Granovetter, Mark: *The Strength of Weak Ties*. *American Journal of Sociology*, 1973/6., 1360–1380. ■ 26 Glock, Charles Y. – Stark, Rodney: *Religion and Society in Tension*. Chicago, 1965, Rand McNally.

okokkal magyarázható, sokkal inkább meghatározó, hogy a felekezethez tartozás a személyi identitásának fontos eleme. Az ebbe a csoportba tartozók számára a felekezeti kötődés erősítése a kisközösségi csoporttagság által a gyökök megővésének lehetséges eszköze, s ez gyakorlati összhangban van a családtagok és barátok ki nem mondott elvárásaival. Számukra fontosak azok a motívumok, amelyeket *Zrinszky László* tipológiája alapján külső motivációnak nevezhetünk.²⁷

RÉSZVÉTEL ÉS ÖNKÉPZÉS

A hittan csoportok tagjai többségének szabadidős tevékenységei között találunk olyanokat is, amelyek kapcsolódnak a vallásgyakorláshoz. Ezek közül kiemelten vizsgáltuk az önképzésnek tekinthető elfoglaltságokat. A mintánkban nem volt olyan személy, akinek otthonában ne lenne Szentírás, azonban a tanulmányozás gyakoriságában jelentős különbségek voltak kimutathatók. A bibliaolvasás gyakoriságát leginkább befolyásoló független változók az életkor és a felekezeti hovatartozás voltak. Az életkor előrehaladtával az olvasás gyakorisága is emelkedik. Ennek egyik lehetséges magyarázata az életkori hatás,²⁸ vagyis az öregedéssel együtt a vallásosság szintjének emelkedése. Mivel azonban ez a hatás egyéb indikátorok vonatkozásában nem mutatható ki, ezért az említett tendenciát inkább azzal magyarázzuk, hogy az idősebbek több szabadidővel rendelkeznek. Bár ennek ellentmondani látszik, hogy a legfiatalabb korosztály és a középső kohorsz között is kimutatható növekvő gyakoriság, azonban ennek az az oka, hogy a legfiatalabbak között a legmagasabb a katolikusok aránya, akik a legkevésbé elkötelezettek a Szentírás olvasása tekintetében.

A legaktívabbak a baptisták, ami kevésbé meglepő annak fényében, hogy oktatásukban központi szerepet kap a szent szövegek olvasása és elemzése. Őket a reformátusok követik a sorban,

akiknek a vallásgyakorlásában és tanításaiban hangsúlyosan jelenik meg a „sola scriptura” elv, szemben a katolikusokkal, akik számára azonos jelentőségű a szent hagyomány.

A harmadik lehetséges változó, amely hatással lehet az önképzésre, az iskolai végzettség szintje. A két változó keresztábrájának vizsgálatakor azonban azt látjuk, hogy a középfokú végzettséggel rendelkezők gyakrabban végeznek vallási önképzést, mint a diplomások. Így tehát az összefüggés csak a legalacsonyabb végzettségűek esetében kimutatható, akik egyértelműen ritkábban olvassák a Bibliát, mint kvalifikáltabb társaik. A képet árnyalja, ha a Szentírás helyett a vallási témájú könyvek és egyházi folyóiratok olvasásának gyakoriságát vizsgáljuk. Bár mindkettő a vallási ismeretek bővítésének lehetséges eszköze, az elsőt sokan a vallásgyakorlás kötelező elemének tekintik, míg a második inkább tudatos értékválasztáson alapuló tevékenység, ami emiatt talán több okkal tekinthető az önképzés indikátorának. Ennek megfelelően a Szentírás rendszeres tanulmányozása elsősorban a vallásosság rituális dimenziójával hozható kapcsolatba,²⁹ míg az egyéb vallási témájú irodalom olvasása leginkább az általános kultúrafogyasztási attitűdökkel korrelál. Ezzel összhangban az iskolázottság szintjének emelkedésével az egyházi kiadványok olvasásának gyakorisága is nő. A fenti hipotézis igazolására összevetettük az egyházi kiadványok olvasásának szokásait az évente elolvasott könyvek számával. Azok között, akik soha nem olvassák az említett kiadványokat, magas azoknak az aránya, akik az elmúlt tizenkét hónapban egyetlen könyvet sem olvastak. Ezzel szemben a vallási önképzésnek ezt a formáját választók között sokan vannak, akik évi tíz könyvnél többet olvasnak. A két érték között szignifikáns összefüggés van, bár nehéz megmondani, melyik tekinthető függő változónak. (Lásd a 3. táblázatot a 340. oldalon.)

Az önképzésre ható másik fontos változó az egyén vallásosságának a szintje. Bár a kutatás kezdetén azt feltételeztük, hogy a felnőtt hit-

27 Zrinszky László: *A felnőttképzés tudománya – Bevezetés az andragógiába*. Budapest, 2005, OKKER Oktatási, Kiadói és Kereskedelmi Rt. ■ 28 Rosta Gergely: *A magyarországi vallási változás...*, i. m. (Lásd a 10. lábjegyzetet.) ■ 29 Glock, Charles Y. – Stark, Rodney: *Religion and Society in Tension*, i. m. (Lásd a 26. lábjegyzetet.)

tancsoportok résztvevői vallásosság szempontjából homogén közösséget alkotnak, az eredmények cáfolták e hipotézist. A magukat nem az egyház tanítása szerint vallásosnak mondók aránya a mintában meghaladta a 30 százalékot. Néhányuk számára a kisközösségekben való részvétel nem a gyülekezeti vallásosság kiegészítése, hanem bizonyos esetekben annak alternatívája. Éppen ezért nem érdektelen megvizsgálni e csoporttagok önképzéssel kapcsolatos attitűdjeit. Bár a hittansoportok tagjai közül az említettek olvassák legritkábban az egyházi kiadványokat, azért többségük alkalomszerűen tanulmányozza az említett folyóiratokat (61,9 százalék), és jelentős azoknak az aránya is, akik heti rendszerességgel teszik ezt. Ami a bibliolvasási szokásokat illeti, mindenki azt állította magáról, hogy legalább havonta tanulmányozza a Szentírást. Ez az adat azért is figyelemre méltó, mert a maguk módján vallásosak 40 százaléka egy hónapnál ritkábban vesz részt egyházi szertartásokon.

ÖSSZEGZÉS

Több mint két évtizeddel a rendszerváltozást követően a civil szerveződések alacsony száma és gyengesége egyike a magyar társadalom fontos problémáinak. A kisközösségek hiánya jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a felnőtt hittansoportok jelentősége meghaladja a vallási dimenziót, amellett, hogy a nonformális oktatás fontos szereplőivé váltak az elmúlt időszakban.

E közösségek tagjai több szempontból jelentősen különböznek egymástól, azonban néhány tényező növeli a bennük való részvétel esélyét. Ezek közül főként a vallásos neveltetést és a szilárd vallásos értékrendet kell kiemelnünk. Emellett eredményeink igazolták azt a hipotézist, mely szerint a felnőtt hittansoportokban a vallásosság különböző mintázatai figyelhetőek meg. A felekezeti legelkötelezettebbek mellett, akik az egyház előírásainak maradéktalan betartására törekszenek, a csoporttagok között találunk olyanokat is, akiknek a vallásgyakorlása esetlegesnek tekinthető, és az egyház bizonyos tanainak tekintetében külön utakon járnak. Bár a liturgiában való részvétel és a vallásos önképzés terén kevésbé aktívak, jelenlétük inspirálóan hat a közösségekre. Számukra a konkrét hittartalmak megismerésénél gyakran fontosabb a barátságok és minőségi személyes kapcsolatok kialakítása.

Kutatásunk eredményeinek összegzéseként azt mondhatjuk, hogy a felnőtt hitoktatás néhány meghatározó jellemzőjét sikerült beazonosítani, s ezáltal igazolni a további vizsgálat létjogosultságát. A szakirodalmi adatok és az empirikus eredmények összevetésekor azt mondhatjuk a magvető példázatának analógiájára, hogy bár a magról imponáló tudással rendelkezünk, sőt a magvetés helyes módjáról is vannak információink, a termőföld jellemzőiről alig rendelkezünk ismeretekkel. Pedig ez utóbbi nélkül a folyamat aligha lehet hatékony.

1. A vallásos neveltetés hatása a vallásosságra

A vallásosság típusa	Vallásos nevelést kapott-e?		
	Igen	Nem	Nem tudja eldönteni
Az egyház előírásai szerint vallásos	76,3%	60,6%	(8,3%)
A maga módján vallásos	22,9%	(21,2%)	(66,7%)
Nem tudja eldönteni	(0,8%)	(15,2%)	(16,7%)
Nem vallásos	(0,0%)	(3,0%)	(8,3%)
Összesen:	118	33	12
	100,0%	100,0%	100,0%

(p < 0,01)

2. Gyermekkori egyéni és közösségi vallásos tevékenységek átlagai

Kohorsz		Egyéni tevékenység	Közös tevékenység
25 év alatt	Átlag	2,0682	2,4318
	N=	44	44
26 és 50 év között	Átlag	1,9831	1,6102
	N=	59	59
51 év fölött	Átlag	1,9483	1,2069
	N=	58	58

Sorsok vonzásában

3. Általános olvasási szokások és egyházi kiadványok olvasásának keresztábrája

Olvas Ön egyházi kiadványokat?	Hány könyvet olvasott az elmúlt évben?			
	0	1–5	6–10	Több mint 10
Soha	64,7%	15,6%	(5,9%)	(0,0%)
Havonta egyszer-kétszer	(35,3%)	33,8%	35,3%	(19,4%)
Hetente	(0,0%)	15,6%	(17,6%)	27,8%
Gyakrabban	(0,0%)	18,2%	(20,6%)	(16,7%)
Naponta	(0,0%)	16,9%	(20,6%)	36,1%
Összesen:	17	77	34	36
	100%	100%	100%	100%

($p < 0,01$)